

نوع مقاله: پژوهشی
صفحات ۳۳۱ - ۳۰۹

دلالت‌های کیفی تربیتی نهج البلاغه بر شاخص‌های کار و فعالیت مؤثر در سبک زندگی اسلامی

نرگس میرزاده^۱

نادر میرزاده کوهشاهی^۲

چکیده

هدف از پژوهش حاضر شناسایی دلالت‌های کیفی تربیتی نهج البلاغه بر شاخص‌های کار و فعالیت مؤثر در سبک زندگی اسلامی است. این پژوهش به روش کیفی از نوع تحلیلی-تفسیری و به شیوه‌ی اسنادی انجام شده است. جامعه پژوهشی نهج البلاغه و روایات و نمونه پژوهش آن دسته از خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها و روایاتی است که مستقیم یا غیرمستقیم به آن‌ها اشاره شده است. از جمله شاخصه‌های کار و فعالیت مؤثر می‌توان به الگوی رفتاری؛ تخصص و آگاهی لازم برای کار؛ قدرت و توانایی انتقال مهارت‌های حرفه‌ای به دیگران؛ نیت خالص؛ تفکر و اندیشه قبل از انجام کار؛ لزوم آخرت‌گرایی؛ بسترسازی برای کار مؤثر، غنیمت شمردن فرصت‌ها، نظم و انسجام در مراحل انجام کار، توجه به عنصر زمان در انجام کار، مدارای با مردم، تناسب کار با روحیات افراد، تلاش و کوشش، لزوم رعایت نظم و ترتیب در کارها اشاره کرد. یافته‌ها نشان می‌دهد، گفتار و عملکرد آن حضرت بیانگر الگوی عملی و رفتاری و در بردارنده یک نظام آموزشی عملی می‌باشد و توانایی سنجش کمی و کیفی نظام کار و فعالیت مؤثر را دارد. که منتج به طراحی الگوی مستنبط از نهج البلاغه در حوزه کار و فعالیت مؤثر می‌شود.

واژگان کلیدی

نهج البلاغه، کار و فعالیت مؤثر، دلالت‌های کیفی کار، دلالت‌های تربیتی کار، کار در سبک زندگی اسلامی.

۱. دانش‌آموخته دکتری علوم قرآن و حدیث، مدرس دانشگاه فرهنگیان هرمزگان، بندرعباس، ایران. (نویسنده مسئول)
Email: nargesmirzadeh93@gmail.com

۲. دانشیار گروه حقوق عمومی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Email: mirzadeh@ut.ac.ir

پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۱۱/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۹/۳

طرح مسأله

پژوهش حاضر با هدف شناسایی دلالت‌های کیفی تربیتی نهج البلاغه بر شاخص‌های کار و فعالیت مؤثر در جامعه انجام شده است.

کار به معنای مجموعه‌ی عملکردها، کارکردها و مشاغل انسان در شکل‌دادن شخصیت آدمی بسیار مؤثر است و از جنبه‌های مختلف تربیتی به صورت مستقیم و غیر مستقیم در ساختار تربیتی انسان نقش دارد (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۵: ۲۹۱-۲۹۲)، (ماه‌پرور: تربیت در نهج البلاغه، ص ۲۱۹) در واقع روش زندگی هر شخص، در اندیشه، گفتار و کردار او تأثیر مستقیم می‌گذارد (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۵: ۲۹۱-۲۹۲). عظمت انسان در این است که جز با کار و تلاش به کمال نمی‌رسد، به عبارت دیگر محال است که آدمی به کمالی جز در پرتو کار و تلاش دست یابد. اگر بخواهیم اسلام را در یک کلمه خلاصه کنیم، هیچ تعبیری جامع‌تر و کامل‌تر از عمل صالح برای آن نیست.

۱. پیشینه تحقیق

در خصوص موضوع کار و تربیت به صورت مستقل مطالعات و تحقیقات زیادی صورت گرفته است، در ارتباط کار و ضرورت آن، اهمیت تربیت آثاری وجود دارد، اما با موضوع دلالت‌های کیفی تربیتی نهج البلاغه بر شاخص‌های کار و فعالیت مؤثر با وجود اهمیت موضوع، اثری وجود ندارد و این موضوع جدید است.

ضرورت پرداختن به این مسأله برمی‌گردد به اهمیت شناسایی دلالت‌های کیفی تربیتی نهج البلاغه بر شاخص‌های کار و فعالیت مؤثر در جامعه و در سبک زندگی اسلامی، برای تبیین این موضوع، می‌توان این پرسش اساسی را به میان نهاد که آیا دلالت‌های کیفی تربیتی نهج البلاغه بر شاخص‌های کار و فعالیت مؤثر در جامعه و در سبک زندگی اسلامی از منظر نهج البلاغه و روایات از انسجام معنا دار و منطقی برخوردار است تا بتواند الگوی عملی مناسبی برای کارگزاران، دولتمردان و دست‌اندرکاران امور سیاسی و حکومتی کشورهای اسلامی و ملت‌های مسلمان واقع گردد؟ در پاسخ به این پرسش این مقاله می‌کوشد دلالت‌های کیفی تربیتی نهج البلاغه بر شاخص‌های کار و فعالیت مؤثر در جامعه و در سبک زندگی اسلامی را از منظر نهج البلاغه و روایات استخراج نموده، و مورد مطالعه و بررسی قرار دهد.

هدف اصلی پژوهش پیش رو عبارت است از: شناسایی دلالت‌های کیفی تربیتی نهج البلاغه بر شاخص‌های کار و فعالیت مؤثر در جامعه و در سبک زندگی اسلامی از منظر نهج البلاغه و روایات.

بر این اساس سوال اصلی پژوهش عبارت است از: دلالت های کیفی تربیتی نهج البلاغه بر شاخص های کار و فعالیت مؤثر در سبک زندگی اسلامی از منظر نهج البلاغه و روایات کدامند؟
روش پژوهش

این پژوهش در قالب پارادایم کیفی انجام شده است. جامعه مورد مطالعه شامل نهج البلاغه و روایات اسلامی بوده است. نمونه ی پژوهش شامل کلیه خطبه ها، نامه ها، حکمت ها و روایاتی است که مستقیم یا غیرمستقیم مقوله کار مؤثر و مطلوب را مورد توجه قرار داده اند که از طریق نمونه گیری هدفمند با رعایت اصل اشباع شدگی و حداکثر تنوع انتخاب شده اند. رویکرد تجزیه و تحلیل داده ها رویکرد توصیفی، تحلیلی - تفسیری است. روش جمع آوری داده ها در این پژوهش اسنادی و کتابخانه ای است. روش تجزیه و تحلیل داده ها در این پژوهش روش تحلیل محتوای مفهومی است.

این پژوهش شامل مقدمه و در دو مبحث می باشد.

۲. شاخصه های کار و فعالیت مؤثر و مطلوب در کلام حضرت امیرالمؤمنین علی (ع)

شناخت شاخصه های کار و فعالیت مؤثر و مطلوب در کلام امیرالمؤمنین حضرت علی علیه السلام بسیار مهم می باشد و عبارتند از:

۲-۱. الگوی رفتاری

کار در آیین مقدس اسلام جایگاه والایی دارد. تمامی پیشوایان دینی کار می کردند و با دسترنجشان از نعمات الهی بهره مند می شدند. آنان پیروانشان را نیز به کار و تلاش ترغیب و تشویق می کردند و از بیکاری و تنبلی برحذر می داشتند (مجیدی و مقری، ۱۳۹۳، صفحات ۱۰۰ تا ۱۲۱)

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۲۲۳ کتاب شریف نهج البلاغه می فرماید: «علیکم بالجد والإجتهد»؛ بر شما باد به تلاش و کوشش. همچنین می فرماید: لا ثواب لمن لا عمل له؛ کسی که کاری انجام ندهد برای او پاداشی نیست (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۷۸۳). یکی از مشاغل حضرت علی علیه السلام کشاورزی و درختکاری بود. ایشان می فرمایند: کسی که آب و خاکی در اختیار داشته باشد و تنگدست شود، خداوند او را از رحمت خود دور کند (مجیدی و مقری، ۱۳۹۳، صفحات ۱۰۰ تا ۱۲۱). آباد کردن نخلستانها و وقف آنها بستری است برای ایجاد اشتغال برای دیگران. و در این راستا آن حضرت الگوی عملی و رفتاری برای تمامی مسلمانان می باشند.

علی بن ابی حمزه بطائنی گوید: موسی بن جعفر علیهما السلام را دیدم در مزرعه کار می کرد و از پاهایش عرق می ریخت، عرض کردم: فدایت شوم پس کارکنان کجایند که شما این چنین زحمت می کشید؟ فرمود: ای علی کسی که از من و پدرم بالاتر بود در زمینش با دست خود کار

می‌کرد، پرسیدم او کیست؟ فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و امیر المؤمنین علیه السلام و پدرانم علیهم السلام همگی با دست خویش کار می‌کردند و این کار همه انبیاء و فرستادگان و بندگان صالح خداوند است فضل بن ابی قره سمندی از امام صادق علیه السلام سؤال کرده که امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: خداوند به داود پیغمبر علیه السلام وحی کرد که تو بنده خوبی هستی اگر از بیت المال مصرف خودت نکنی و کاری با دست خود انجام دهی، گوید: داود گریست، پس خداوند عزیز به آهن وحی کرد که برای وی نرم گردد و آهن نرم گشت، پس خداوند تعالی بود که آهن را برای او نرم ساخت و داود علیه السلام با دست خویش هر روز زرهی می‌ساخت و به هزار درهم می‌فروخت پس سیصد و شصت زره ساخت و آن را به سیصد و شصت هزار درهم فروخت و از مصرف کردن بیت المال بی‌نیاز گشت. (ابن بابویه، ۱۳۶۷، ج ۴، ۲۱۴-۲۱۵). امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: خداوند متعال هر صاحب حرفه دارای امانت را دوست می‌دارد (ابن بابویه، ۱۳۶۷، ج ۴، ۲۰۸).

۲-۲. تخصص و آگاهی لازم برای کار و فعالیت مؤثر

یکی از ملاک‌ها و معیارهای مهم حضرت علی علیه السلام پیرامون کار و انتخاب شغل آگاهی داشتن و شناخت لازم به کار است؛ زیرا کار توأم با آگاهی در مسیر زندگی و ترقی افراد نقش مؤثر دارد؛ ایشان در خطبه ۱۵۴ می‌فرماید: «فإن العامل بغير علم كالسائر علی غیر طریق فلا یزیده بعده عن طریق الواضح إلا بعدا من حاجته و العامل بالعلم كالسائر علی طریق الواضح» (دشتی، ۱۳۷۹، ۲۸۵-۲۸۴)؛ عمل کننده بدون آگاهی چون رونده‌ای است که بیراهه می‌رود پس هرچه شتاب کند، از هدفش دورتر می‌شود و عمل کننده از روی آگاهی، چون رونده‌ای بر راه راست است. حضرت علی علیه السلام در حکمت ۳۶۶ در خصوص هماهنگی علم و عمل فرمود: علم و عمل پیوندی نزدیک دارند. و کسی که دانست باید به آن عمل کند، چرا که علم، عمل را فراخواند، اگر پاسخش داد می‌ماند و گر نه کوچ می‌کند (دشتی، ۱۳۷۹، ۷۱۷).

همچنین حضرت علی علیه السلام بر این عقیده است که کارها در سطح فردی و اجتماعی باید مبانی عملی داشته باشد و از یک شناخت و بینش عمیق و علمی نشأت گرفته باشد، در غیر اینصورت آن کار قرین موفقیت نیست و چه بسا موجب ضلالت و گمراهی شود (مجیدی و مقرئ، ۱۳۹۳، صفحات ۱۰۰ تا ۱۲۱). پیامبر گرامی اسلام (ص) می‌فرماید: هر کس کاری را بدون علم و آگاهی انجام دهد خرابکاری او بیش از اصلاحاتش خواهد بود.

حضرت علی علیه السلام در حکمت ۲۷۴ می‌فرمایند: علم خود را نادانی، و یقین خود را شک و تردید مپندارید، پس هر گاه دانستید عمل کنید، و چون به یقین رسیدید اقدام کنید (دشتی، ۱۳۷۹، ۶۹۷) در حقیقت آن حضرت علیه السلام ضرورت توجه به عمل را یک امر

اخلاقی و تربیتی به شمار می آورند حضرت علی علیه السلام در جای دیگر می فرماید: أَلْعَمَلُ بَغِيرِ عِلْمٍ ضَلَالٌ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۸۵)؛ انجام عمل بدون علم و آگاهی ضلالت و گمراهی است. نیز می فرماید: أَلْعَمَلُ يَرْشِدُكَ وَالْعَمَلُ يَبْلُغُ بِكَ الْغَايَةَ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۱۱۵)؛ علم تو را راهنمایی می کند و عمل تو را به هدف نائل می گرداند. آن حضرت علیه السلام در جای دیگر تأکید بر انجام کار با علم و دانش دارد و می فرماید: أَلْعَمَلُ بِالْعِلْمِ مِنْ تَمَامِ النِّعْمَةِ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۱۱۵). نیز می فرماید: از روی علم کار را ترک نکن مگر آنکه در پاداش آن تردید داشته باشی « لا يترك العمل بالعلم إلا من شك في الثواب عليه » (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۹۰). همچنین می فرماید: لا يعمل بالعلم إلا من أيقن بفضل الأجر فيه؛ هر کس کاری را از روی علم انجام دهد به کسب اجر و پاداش آن یقین دارد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۹۰). لا خیر فی عمل إلا مع اليقين و الورع؛ هیچ خیری در کاری نیست مگر اینکه انجام آن کار از روی علم و یقین و پرهیزکاری باشد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۹۳). لا يترك العمل بالعلم إلا من شك في الثواب عليه؛ کسی از روی علم کاری را ترک نمی کند، الا اینکه کسی در پاداش بر آن تردید داشته باشد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۹۰). همچنین می فرماید: كَيْفِيَّةُ الْفِعْلِ يَدُلُّ عَلَى حَسَنِ الْعَقْلِ فَأَحْسَنُ لَهُ الْإِخْتِبَارُ وَأَكْثَرُ عَلَيْهِ الْإِسْتِظْهَارُ؛ کیفیت و چگونگی عمل دلالت دارد بر حسن عقل پس برای او بهتر آزمایش کن و بر اطلاعات او بیفزای (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۵۳۷). من عمل بالعلم بلغ بغيته من العلم و مراده. (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۰۵) حضرت علی علیه السلام می فرماید: «علی العالم أن يعمل بما علم ثم يطلب تعلم ما لم يعلم»؛ بر شخص دانا است که عمل کند به آنچه می داند، و سپس بیاموزد آنچه را که نمی داند (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۵۲).

نیز آن حضرت علیه السلام در حکمت ۴۰۳ می فرماید: برای انجام دقیق کارها از انجام کارهای گوناگون خودداری گردد. ایشان فرمود: کسی که به کارهای گوناگون پردازد، خوار شده، پیروز نمی گردد (دستی، ۱۳۷۹، ص ۷۲۷).

در قرآن می خوانیم که یوسف به حاکم مصر گفت: « مرا سرپرست خزائن سرزمین [مصر] قرار ده، که نگهدارنده و آگاهم » (یوسف، ۵۵). ایشان می دانست یکی از ریشه های مهم نابسامانی در آن جامعه مملو از ظلم و ستم در مسائل اقتصادی کشور مصر را در دست گیرد و به یاری مستضعفان به سراغ او آمده اند، چه بهتر که نبض اقتصاد کشور مصر را در دست گیرد و به یاری مستضعفان بشتابد، از تبعیض ها تا آن جا که قدرت دارد بکاهد، حق مظلومان را از ظالمان بگیرد، و به وضع بی سر و سامان آن کشور پهناور سامان بخشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۵).

« ابن مسعود! هر گاه کاری را انجام می دهی با علم و اندیشه انجام ده، مبدا عملی را بدون تدبیر و آگاهی انجام دهی. زیرا خداوند فرموده است: اگر کسی مسئولیتی را بپذیرد که شایستگی و قدرت لازم را ندارد، تیر به تاریکی انداخته و دست به خیانت زده است، مانند کسی که از پشت

بام به خانه‌ای وارد شده باشد که ورودش مشکل و بیرون رفتنش مشکل‌تر خواهد بود (طبرسی، ۱۴۱۲، ۴۵۸). خداوند در آیه ۱۸۹ سوره بقره می‌فرماید: «وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا؛ منظور این است که کارها را از راه درست و مجرای صحیح خود انجام دهید (عیاشی، ۱۳۸۰، ج ۱، ۸۶). یکی از معیارها و ملاک‌های اسلامی پیرامون کار و شغل، داشتن آگاهی و شناخت لازم از کار است.

۲-۳. قدرت و توانایی انتقال مهارت و تجربه عملی و فنون کار به دیگران

حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام می‌فرماید: آفة الأعمال عجزُ العَمَّالِ؛ آفت و بلای اعمال ناتوانی کارگزاران و کارکنان است: (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۸۰). در حالی که مطابق دیدگاه حضرت علی علیه السلام که همان نظر و دیدگاه اسلام است باید افرادی کارهای خاص را بدست بگیرند که بتوانند تجربیات عملی خود را به نسل‌های بعد منتقل نمایند. آفة الأعمال عجزُ العَمَّالِ.

۲-۴. نیت خیر و خالص در انجام کار

مطابق دیدگاه حضرت علی علیه السلام از ملاک‌ها و معیارهای مهم در انجام کار و فعالیت نیت افراد و اخلاص در عمل می‌باشد. آن حضرت می‌فرماید: خَيْرُ الْعَمَلِ مَا صَجِبَهُ الْإِخْلَاصُ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۱۵۵). بهترین عمل آن است که با اخلاص همراه باشد. همچنین آن حضرت می‌فرماید: «صَلاَحُ الْعَمَلِ بِصَلاَحِ النِّيَّةِ»؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۱۶)؛ صلاح و درستی عمل و رفتار به شایستگی نیت و انگیزه است. عليك بالإخلاص فإنه سبب قبول الأعمال و شرف الطاعة. (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۴۴)؛ بر تو باد به اخلاص در عمل پس همانا سبب پذیرش اعمال و بزرگی طاعت است اگر شخصی انگیزه و نیت خیر و صحیحی برای کار و فعالیت خود نداشته باشد، در وادی فریب دیگران قرار می‌گیرد تا بتواند سود بیشتری را کسب کند و به فکر خدمت رسانی نخواهد بود. (طریقه‌دار، ۱۳۹۶، ۶۵-۶۷) کسی که با انگیزه و نیت خیررسانی به دیگران وارد حوزه کسب و کار و فعالیت می‌شود، به دنبال گشودن گره از مشکلات کار افراد است. برترین عمل آن است که به قصد نزدیکی به خدا انجام شود أَفْضَلُ الْعَمَلِ مَا أُرِيدَ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۱۵۵) و نیز می‌فرمایند: نیکوترین عمل آن است که موافق با حق باشد: أَحْسَنُ الْأَفْعَالِ مَا وَافَقَ الْحَقَّ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۱۵۶). همچنین در خصوص اخلاص در عمل می‌فرمایند: مِنْ كَمَالِ الْعَمَلِ الْإِخْلَاصُ فِيهِ؛ مِلَاكُ الْعَمَلِ الْإِخْلَاصُ فِيهِ؛ بِالْإِخْلَاصِ تُرْفَعُ الْأَعْمَالُ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۱۵۵).

آن حضرت در نامه ۵۳ می‌فرماید از کارهایی که به خدا اختصاص دارد و باید با اخلاص انجام دهی، انجام واجباتی است که ویژه پروردگار است، پس در بخشی از شب و روز، وجود خود

را به پرستش خدا اختصاص ده، و آنچه تو را به خدا نزدیک می کند بی عیب و نقصانی انجام ده، اگر چه دچار خستگی جسم شوی (دشتی، ۱۳۷۹، ۵۸۵). همچنین آن حضرت می فرماید: الأعمال ثمار النِّيات، (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۸) نیز می فرماید: إفعال الخیر و لا تحقر منه شیئا فإنَّ قلیله کثیر و فاعله محبور (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۱۳۵). نیز می فرماید: ملاک العمل الإخلاص و فیه؛ ملاک و معیار عمل، اخلاص و نیت خالص در آن است (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۰۲). در جای دیگر می فرماید: «مَعَ الْإِخْلَاصِ تُرْفَعُ الْأَعْمَالُ»؛ اخلاص در عمل رتبه و درجه کار را بالا می برد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۰۳؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۱۵۵) همچنین «من کمال العمل حسن الإخلاص فیه»؛ از نشانه های کمال یک عمل نیکی اخلاص در آن است (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۷۱ و ۶۷۲). آن حضرت علیه السلام به راستگویی در گفتار و اخلاص در عمل فرا می خواند و می فرماید: أصدقوا فی أقوالکم و أخلصوا فی أعمالکم... (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۱۵۵). ایشان آفت و بلای عمل را ترک اخلاص در آن می دانند و می فرماید: أَفْهَ الْعَمَلِ تَرْكُ الْإِخْلَاصِ فِیهِ؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۸۰) و نیز می فرماید خالص کردن عمل از انجام عمل سخت تر است. تصفیة العمل أشدَّ من العمل؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۱۶). همچنین بهترین کار را کاری می دانند که قرین اخلاص است: خیر العمل ما صحبه الأَخْلَاصُ؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۵۵). برترین عبادت را اخلاص عمل می دانند: أعلى العبادة إخلاص العمل؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۱۳). کسی که نیت خالص ندارد برای او عملی نیست: لا عمل لمن لا نية له؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۸۳). چیزی برتر از اخلاص عمل در درستی نیت نیست: لا شیء أفضل من إخلاص عمل فی صدق نية؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۹۳). من أخلص العمل لم یعدم المأمول (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۵۹۹). لا تعمل شیئا من الخیر رياء و لا تترکه حیاء؛ از روی ریا کار خیر و خوب نکنید و از روی حیا آن را ترک نکنید (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۴۷).

از این سخنان چنین استنباط می شود که اخلاص در عمل یکی از شرایط مهم در زندگی انسان ها به ویژه در زمینه ی کار و فعالیت است؛ زیرا عمل خالص علاوه بر نفع شخصی و مادی برای افراد، دارای منافع اخروی است، همچنین در اصلاح و گرایش مردم و جامعه به سوی کمال و سعادت دنیوی و اخروی نقش ارزنده ای دارد. یکی از شرایط اساسی برای نیل به رستگاری عمل صالح است یعنی کاری که سودش به بندگان خدا برسد. حضرت علی علیه السلام در خصوص اخلاص در عمل و پرهیز از دورویی ها در کارها که یک دیدگاه اخلاقی است، در حکمت ۲۷۶ می فرماید: خدایا به تو پناه می برم که ظاهر من در برابر دیده ها نیکو، و درونم در آنچه که از تو پنهان می دارم، زشت باشد، و بخواهم با اعمال و رفتاری که تو از آن آگاهی، توجّه مردم را به خود جلب نمایم، و چهره ظاهر من را زیبا نشان داده با اعمال نادرستی که درونم را زشت

کرده به سوی تو آییم، تا به بندگان نزدیک، و از خشنودی تو دور گردم (دشتی، ۱۳۷۹، ۶۹۷). همچنین آن حضرت در حکمت ۴۲۳ در خصوص خودسازی و خالص کردن نیت فرمود: کسی که نهان خود را اصلاح کند، خدا آشکار او را نیکو گرداند، و کسی که برای دین خود کار کند، خدا دنیای او را کفایت فرماید، و کسی که میان خود و خدا را نیکو گرداند، خدا میان او و مردم را اصلاح خواهد کرد (دشتی، ۱۳۷۹، ۷۳۱). هر عمل و عبادتی اگر چه روی صدق و درستی انجام بگیرد، نتیجه بخش و سود آور نیست، مگر آنکه به نیت اخلاص صورت پیدا کند. و معلوم شد که کمترین حد اخلاص اینست که منظوری از عمل و عبادت خود نداشته، و به جز توجه به پروردگار متعال و انجام وظائف بندگی او هیچ گونه انتظار اجر و ثوابی در باطن او نباشد.

یدرک أحد رفعة الآخرة إلا بإخلاص العمل و تقصير الأمل و لزوم التَّقوى. (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۹۰).

حضرت علی (ع) می‌فرماید: هلك العاملون الا العابدون، و هلك العابدون الا العاملون، و هلك العاملون الا الصادقون، و هلك الصادقون الا المخلصون؛ زیانکار و نابود می‌شوند عمل‌کنندگان مگر آنان که اشتغال به بندگی و عبادت پیدا می‌کنند، و زیانکار می‌شوند عبادت‌کنندگان مگر آنان که دانا و آگاه هستند، و هلاک و زیانکار شدند دانایان مگر آنان که روی صدق و حقیقت باشند، و زیانکار شدند صادقین و درستکاران مگر آنان که روی نیت خالص عمل کنند (منسوب به جعفر بن محمد، ۱۳۶۰، ۳۳۷ - ۳۳۸).

۲-۵. تفکر و اندیشه و مشورت قبل از انجام کار و پرهیز از عجله و شتاب

حضرت علی علیه السلام می‌فرماید إذا ارتأيت فاعمل. (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۸۲) هر گاه نظر و تامل کردی، عمل کن یعنی در هر کاری نخست باید فکر کرد؛ آنگاه انجام داد. همچنین می‌فرمایند: شاور قبل أن تعزم و فكر قبل أن تقدم؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۱۳)؛ به مشورت و تفکر قبل از عزم و تصمیم جدی و اقدام اشاره دارد. من أعمل فكره أصاب جوابه (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۱۰).

۲-۶. لزوم آخرت‌گرایی در کار

حضرت علی علیه السلام در حکمت ۲۶۹ می‌فرماید: مردم در دنیا دو دسته‌اند، یکی آن کس که در دنیا برای دنیا کار کرد، و دنیا او را از آخرتش بازداشت، بر بازماندگان خویش از تهیدستی هراسان، و از تهیدستی خویش در امان است، پس زندگانی خود را در راه سود دیگران از دست می‌دهد. و دیگری آن که در دنیا برای آخرت کار می‌کند، و نعمت‌های دنیا نیز بدون تلاش به او روی می‌آورد، پس بهره هر دو جهان را چشیده، و مالک هر دو جهان می‌گردد، و با آبرومندی در پیشگاه خدا صبح می‌کند، و حاجتی را از خدا درخواست نمی‌کند جز آن که روا می‌گردد

(دشتی، ۱۳۷۹، ۶۹۵).

همچنین آن حضرت علیه السلام در خصوص نتیجه و عاقبت کار در حکمت ۱۲۱ می‌فرماید: عملی که لذت‌ش می‌رود و کیف‌ر آن می‌ماند، و عملی که رنج آن می‌گذرد و پاداش آن ماندگار است. (دشتی، ۱۳۷۹، ۶۵۳). آن حضرت در نامه ۳۱ نهج البلاغہ خطاب به فرزند بزرگوارش می‌فرماید: راهی پر مشقت و بس طولانی در پیش روی داری، و در این راه بدون کوشش بایسته، و تلاش فراوان، و اندازه‌گیری زاد و توشه، و سبک کردن بار گناه، موفق نخواهی بود، بیش از تحمل خود بار مسئولیت‌ها بر دوش من، که سنگینی آن برای تو عذاب آور است (دشتی، ۱۳۷۹، ۵۲۹). ینبغی للعاقل أن یعمل للمعاد و یستکثر من الزاد قبل زهوق نفسه و حلول رمسه (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۹۵) همچنین آن حضرت علیه السلام می‌فرماید: لا تکن ممن یرجو الآخرة بغير عمل و یسوف التوبة بطول الأمل یقول فی الدنیا بقول الزاهدین و یعمل فیها بعمل الرأغبین (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۶۳) لا تلتمس الدنیا بعمل الآخرة.؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۶۳). إنک إن عملت للآخرة فاز...؛ براستی که اگر تو برای آخرت کار کنی پیروز می‌شوی. (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۶۷). إنک لن یغنی عنک بعد الموت إلا صالح عمل قدمته فتزود من صالح العمل؛ همانا بعد از مرگ چیزی جز اعمال صالحی که پیشاپیش فرستادی، چیزی تو را بی‌نیاز نمی‌کند، پس بر انجام اعمال صالح بیفزای (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۶۷). إنک مخلوق للآخرة فاعمل لها؛ تو برای آخرت خلق شدی، پس برای رسیدن به آن کار کن (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۶۷). ینبغی للعاقل أن یعمل للمعاد و یستکثر من الزاد قبل زهوق نفسه...؛ سزاوار است انسان خردمند برای آخرت کار کند و قبل از مرگ زاد و توشه را زیاد کند (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۹۵). لا تکن ممن یرجو الآخرة بغير عمل...؛ از انانی مباش که آخرت را بدون عمل و کار می‌خواهد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۶۳). لا تلتمس الدنیا بعمل الآخرة...؛ با اعمالی که نتیجه آخر وی دارد دنیا را طلب نکن. (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۶۳).

إنک لن تحمل الی الآخرة عملاً أنفع لک من الصبر و الرضا و الخوف و الرجاء. (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۶۷). إنکم بأعمالکم مجازون و بها مرتهنون (قال الله تعالی کل امرء بما کسب رهین) سرنوشت شما در گرو اعمال شماست (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۲۶۸). نعم الإعتداع العمل للمعاد.؛ خوب است اعتماد بر عمل برای معاد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۱۶). من أفضل الأعمال ما أوجب الجنة و أنجی من النار. از برترین اعمال، اعمالی است که بهشت را برای تو واجب می‌کند و تو را از عذاب آتش نجات می‌دهد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۸۱) همچنین می‌فرماید: من عمل للمعاد ظفر بالسداد. (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۵۹۳) فی الآخرة حساب و لا عمل. (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۷۸ و ۴۷۹) صلاح المعاد بحسن العمل. (تمیمی آمدی،

قرآن کریم در آیات ذیل انسان را تشویق و ترغیب به کار و تلاش نموده است. «وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَىٰ لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا» (سراء، ۱۹)؛ و آن کسی که سرای آخرت را بطلبد و سعی و کوشش خود را برای آن انجام دهد، در حالی که ایمان داشته باشد، سعی و تلاش او از سوی خدا پاداش داده خواهد شد.

همچنین در آیه ۳۹ سوره نجم می‌فرماید: «و ان لیس للانسان الا ما سعی»؛ و اینکه برای انسان جز سعی و کوشش او نیست. و سعیش بزودی دیده می‌شود. «کل نفس بما کسبت رهینه»؛ هر کس در گرو اعمال خویش است «و ما التئهم من عملهم من شیء»؛ و از عمل آنها چیزی نمی‌کاهیم. «یوم تجد کل نفس ما عملت من خیر محضرا»؛ روزی که هر کس اعمال نیکي را که انجام داده حاضر می‌بیند.

۲-۷. بسترسازی برای انجام کار نیک

حضرت علی علیه السلام در حکمت ۴۲۲ در خصوص ارزش نیکوکاری فرمود: کار نیک به جا آورید، و آن را هر مقدار که باشد کوچک بشمارید، زیرا کوچک آن بزرگ، و اندک آن فراوان است، و کسی از شما نگوید که: دیگری در انجام کار نیک از من سزاوارتر است! گر چه سوگند به خدا که چنین است: خوب و بد را طرفدارانی است که هر گاه هر کدام از آن دو را واگذارید، انجامشان خواهند داد (دستی، ۱۳۷۹، ۷۳۱). همچنین حضرت علی (ع) در نامه ۳۱ خطاب به امام حسن مجتبی فرمودند در عمل بکوش آن چنانکه همانند تو سزاوار است بکوشد، که منزلت آن اندک، و توانایی‌اش ضعیف، و ناتوانی‌اش بسیار، و اطاعت خدا را مشتاق، و از عذابش ترسان، و از خشم او گریزان است، زیرا خدا تو را جز به نیکوکاری فرمان نداده، و جز از زشتی‌ها نهی نفرموده است (دستی، ۱۳۷۹، ۵۲۷). حضرت علی (ع) در نامه ۳۱ خطاب به امام حسن مجتبی فرمودند: به نیکي‌ها امر کن و خود نیکوکار باش، و با دست و زبان بدیها را انکار کن، و بکوش تا از بدکاران دور باشی، و در راه خدا آنگونه که شایسته است تلاش کن، و هرگز سرزنش ملامتگران تو را از تلاش در راه خدا باز ندارد. برای حق در مشکلات و سختی‌ها شنا کن، شناخت خود را در دین به کمال رسان، خود را برای استقامت برابر مشکلات عادت ده، که شکیبایی در راه حق عادت پیسنیده است، در تمام کارها خود را به خدا واگذار، که به پناهگاه مطمئن و نیرومندی رسیده‌ای، (دستی، ۱۳۷۹، ۵۲۱). حضرت علی در نامه ۵۳ می‌فرماید: پس نیکوترین اندوخته تو باید اعمال صالح و درست باشد، هوای نفس را در اختیار گیر، و از آنچه حلال نیست خویشتن داری کن، زیرا بخل ورزیدن به نفس خویش، آن است که در آنچه دوست دارد، برای او ناخوشایند است، راه انصاف پیمایی (دستی، ۱۳۷۹، ۵۶۷). همچنین در کتاب

غیرالحکم می‌فرماید: «علیکم بأعمال الخیر فبادروها و لا یکن غیرکم أحقّ بها منکم» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۴۸).

همچنین آن حضرت علی در بخش دیگری از نامه ۵۳ نهج البلاغه خطاب به مالک اشتر می‌فرماید: هرگز نیکوکار و بدکار در نظرت یکسان نباشند، زیرا نیکوکاران در نیکوکاری بی‌رغبت، و بدکاران در بدکاری تشویق می‌گردند، پس هر کدام از آنان را بر اساس کردارشان پاداش ده (دشتی، ۱۳۷۹، ۵۷۱).

نیز در خطبه ۲۳۰ فرمودند: مردم! عمل کنید که عمل نیکو به سوی خدا بالا می‌رود، و توبه سودمند است، و دعا به اجابت می‌رسد، و آرامش برقرار، و قلم‌های فرشتگان در جریان است. به سوی اعمال نیکو بشتابید پیش از آن که عمرتان پایان پذیرد، یا بیماری مانع شود، و یا تیر مرگ شما را هدف قرار دهد (دشتی، ۱۳۷۹، ۴۶۷). آن حضرت در خطبه ۱۹۶ می‌فرماید: ای بندگان خدا، هم اکنون عمل کنید، که زبانها آزاد، و بدن‌ها سالم، و اعضاء و جوارح آماده‌اند، و راه بازگشت فراهم، و فرصت زیاد است، پیش از آن که وقت از دست برود، و مرگ فرا رسد، پس فرارسیدن مرگ را حتمی بشمارید، و در انتظار آمدنش به سر نبرید (دشتی، ۱۳۷۹، ۴۱۳).

از جمله نشانه‌های پرهیزکاران این است که در سختی‌ها بردبار، در جستجوی کسب حلال، در راه هدایت شادمان و پرهیزکننده از طمع ورزی، می‌باشد. اعمال نیکو انجام می‌دهد و ترسان است، ترس برای اینکه دچار غفلت نشود (دشتی، ۱۳۷۹، ۴۰۵). سبقت گرفتن در انجام کار خیر و سرعت داشتن در آن، از صفات نیکو و شایسته، یکی از دستورات خداوند در قرآن کریم است. خداوند در آیه ۱۴۸ سوره بقره می‌فرماید: «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ» ربیع می‌گوید: «مراد از خیرات طاعات است و معنا این است که بانجام طاعات بشتابند». زجاج می‌گوید: «منظور این است بقبول آنچه خداوند امر میکند بشتابید». ابن عباس گفته است مقصود این است که در انجام اموری که بآن ترغیب میشود بیکدیگر پیشی بگیرید که خداوند ثواب هر یک از افراد را که سبقت در این امور بگیرند عنایت خواهد کرد» (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱، ۴۲۵). خداوند در سوره طور آیه ۲۱ می‌فرماید: «کلّ امرء بما کسبت رهین»؛ یعنی هر انسانی در گرو کاری است که می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ۱۷). همچنین خداوند در سوره کهف آیه ۱۰۷ می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا»؛ کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند، در بهشت فردوس منزل خواهند یافت. و نیز در سوره اسراء آیه ۹ می‌فرماید: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ وَ يُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا»؛ این قرآن خلق را به راست‌ترین و استوارترین راه هدایت می‌کند و مؤمنان را که کارهای شایسته می‌کنند به اجر و ثواب عظیم بشارت می‌دهد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳، ۶۲).

همچنین در خصوص انجام اعمال خیر فرمودند: لا تعمل شیئا من الخیر رياء و لا تترکه

حیاء؛ هیچ کاری را برای خیر از روی ریا انجام مده و کار خیر را به خاطر شرم و حیاء ترک نکن (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۴۷).

و نیز فرمودند: خیر أعمالک ما قضی فرضک، بهترین اعمال تو آن است که بر تو واجب شده است (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۵۴).

همچنین فرمودند: خیر الأعمال ما اکتسب شکراً؛ بهترین اعمال به دنبال آنها شکرگزاری است (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۵۵).

در جای دیگر می‌فرماید: خیر الأعمال ما أصلح الدین؛ بهترین اعمال آن است که دین تو را صالح کند (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۵۵).

و نیز می‌فرماید: خیر الأعمال ما زانه الرفق. بهترین اعمال آن است که مهربانی با آن باشد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۵۶).

خیر الأعمال ما أعان علی المکارم؛ بهترین اعمال آن است که بر مکارم اخلاق تو را یاری دهد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۵۶).

خیر الأعمال إعتدال الرجاء و الخوف؛ بهترین اعمال آن است که در حد اعتدال بین امیدواری و ترس باشد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۶۱).

ألفکر فی الخیر يدعو إلى العمل به؛ تفکر در کار خیر انسان را به سمت انجام عمل خیر وامی‌دارد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۵).

إفعل الخیر و لا تحقر منه شیئاً فإنّ قلیله کثیر...؛ کار خیر را انجام بده و چیزی از آن را کم نشمار، زیرا کم آن هم زیاد است. (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۱۳۵). من قصر عن فعل الخیر خسر و ندم؛ هر کس کم کاری کند در انجام اعمال نیکو دچار خطران شده و پشیمان می‌گردد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۶۹).

إفعل الخیر و لا تفعل الشرّ...؛ کار خیر را انجام بده و کار شر انجام نده (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۱۴۳).

إفعلوا الخیر ما استطعتم...؛ کار خیر را انجام بده تا جایی که می‌توانی (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۱۵۴).

فاز من أصلح عمل (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۸۱). فعل الخیر ذخیره باقیه و ثمره زاکیه؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۸۲) من فعل الخیر فینفسه بدأ؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۰۱).

حسن العمل خیر ذخر؛ عمل نیکو بهترین ذخیره است (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۴۷).

همچنین آن حضرت تشویق به انجام عمل صالح و خیر می‌نمایند و این مطلب را یادآور می‌شوند که آخرت در گرو اعمالی هست که انجام می‌شود و می‌فرماید: خذ من صالح العمل و خال خیر خلیل فإنّ للمرء ما اکتسب و هو فی الآخرة مع من أحب (تمیمی آمدی،

۱۴۱۰، ص ۳۶۵). آن حضرت در نامه ۳۱ نهج البلاغه می فرماید: به نیکی ها امر کن و خود نیکوکار باش، و با دست و زبان بدیها را انکار کن، و بکوش تا از بدکاران دور باشی، و در راه خدا آنگونه که شایسته است تلاش کن، و هرگز سرزنش ملامتگران تو را از تلاش در راه خدا باز ندارد. برای حق در مشکلات و سختی ها شنا کن، شناخت خود را در دین به کمال رسان، خود را برای استقامت برابر مشکلات عادت ده، که شکیبایی در راه حق عادتی پسندیده است، در تمام کارها خود را به خدا واگذار، که به پناهگاه مطمئن و نیرومندی رسیده ای (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۵۲۱).

۲-۸. زمان شناسی در انجام کار و غنیمت شمردن فرصت ها

حضرت علی علیه السلام در نامه ۵۳ می فرماید: کار و تلاش باید مطابق برنامه ریزی روزانه انجام شود، و کار هر روز در همان روز انجام شود، زیرا هر روزی کار مخصوص به خود دارد؛ «إمض لک یوم عمله، فإن لکل یوم ما فیه» (دشتی، ۱۳۷۹، ۵۸۵-۵۸۴). غنیمت شمردن فرصت ها و سبقت گرفتن در انجام کارهای نیک. در حکمت ۲۸۳ آن حضرت علیه السلام در خصوص ضرورت استفاده از فرصت ها می فرماید: آنان که وقتشان پایان یافته خواستار مهلتند، و آنان که مهلت دارند کوتاهی می ورزند (دشتی، ۱۳۷۹، ۶۹۹) آن حضرت علیه السلام در حکمت ۳۶۳ فرمود: شتاب پیش از توانایی بر کار، و سستی پس از به دست آوردن فرصت از بی خردی است (دشتی، ۱۳۷۹، ۷۱۵). آن حضرت تأخیر در کار را تنبلی بحساب میاورند: تأخیر العمل عنوان الکسل (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۳۱۶).

این یک اصل کلی اخلاقی است که باید از همه ی فرصت های پیش رو به نحو بهینه استفاده کرد. تنظیم و تدارک و پیش بینی و برنامه ریزی کار و فعالیت بر اساس اهداف تعریف شده و از قبل تعیین شده برای نتیجه و هدف پیش بینی شده و طراحی شده.

حضرت علی علیه السلام در نامه ای خطاب به یکی از یارانش در خصوص معتنم شمردن فرصت ها می فرماید: «باقی مانده عمرت را تدارک کن و نگو فردا و پس فردا؛ همانا پیش از تو کسانی هلاک شدند که روی آرزوها و تأخیر انداختن کارها ایستادند تا ناگهان امر خدا فرا رسید، در حالی که آنان غافل بودند. امام علی علیه السلام در نامه ۵۳ نهج البلاغه به مالک اشتر دستور می دهد برای رسیدن به نتیجه مطلوب، هر کاری را در زمان خودش انجام دهد و در انجام کارها، سستی نکند (دشتی، ص ۵۸۵).

زمان شناسی و انجام دادن کار در زمان مناسب، انسان را زودتر به سر منزل مقصود می رساند؛ زیرا فرصت ها به سرعت از دست می روند و بازگشت به فرصت ها و امکان عمل مجدد، تقریباً غیرممکن است. حضرت علی علیه السلام در خصوص معتنم شمردن فرصت ها و سبقت گرفتن در انجام کارهای نیک می فرماید: الفرصه تمرّ مرّ السحاب، فانتبهوا فرص الخیر (مغنیه،

محمدجواد، ۱۴۲۵، ج ۶، ص ۵۱).

حضرت علی علیه السلام در حکمت ۳۹۰ در خصوص توجه به زمان و برنامه ریزی صحیح در مسائل مختلف زندگی فرمود: مؤمن باید شبانه روز خود را به سه قسم تقسیم کند، زمانی برای نیایش و عبادت پروردگار، و زمانی برای تأمین هزینه زندگی، و زمانی برای واداشتن نفس به لذت‌هایی که حلال و مایه زیبایی است. خردمند را نشاید جز آن که در پی سه چیز حرکت کند: کسب حلال برای تأمین زندگی، یا گام نهادن در راه آخرت، یا به دست آوردن لذت‌های حلال (دشتی، ۱۳۷۹، ۷۲۵).

انجام دادن به موقع کارها و پرهیز از شتاب‌زدگی و کسالت و سستی در انجام آن‌ها بسیار مهم می‌باشد. آیاتی که درباره قوانین الهی نازل شده، برای هر یک از اعمال عبادی زمان خاصی را مشخص کرده است، مانند زمان مشخص روزه گرفتن و زمان دقیق افطار و سحر، زمان دقیق ادای نمازهای واجب و ...، تا آن عمل در همان زمان انجام شود و بدین وسیله به پیروان خود دستور داده است که از زمان خود به صورت بهینه استفاده کرده و برنامه مدون و مشخصی را برای زندگی خود داشته باشند.

۲-۹. مداومت بر اعمال شایسته و سودمند

حضرت علی علیه السلام در خصوص ضرورت تداوم کار و ارزش تداوم عمل در حکمت ۲۷۸ می‌فرماید: کار اندکی که ادامه یابد، از کار بسیاری که از آن به ستوه آیی امیدوار کننده تر است (دشتی، ۱۳۷۹، ۶۹۷). همین مضمون در جای دیگر ذکر شده است: قلیل یدوم علیک خیر من کثیر مملول؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۹۸).

اهمیت این مسئله تا آنجاست که خداوند درباره استواری و استقامت در انجام کار خطاب به پیامبر اسلام می‌فرماید: «فَادْعُ وَ اسْتَقِمْ كَمَا أَمَرْتُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ» (شوری، ۱۵). مهم‌تر از خود. عمل، تداوم بخشیدن به آن است؛ زیرا ادامه و استمرار آن از آنجا که با موانع، سختی‌ها، کارشکنی‌ها، یأس‌آفرینی‌ها و وسوسه‌های شیطانی همراه است، اهمیت بیشتری دارد. خداوند نیز فرموده است: «فَرَّةٌ أُغْنِيَنَّ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (سجده، ۱۷). مداومت بر اعمال شایسته در دنیا، دارای ارج و پاداشی چشمگیر در پیشگاه الهی است. همچنین آن حضرت در حکمت ۴۴۴ در خصوص ارزش تداوم کار فرمود: چیز اندک که با اشتیاق تداوم یابد، بهتر از فراوانی است که رنج آور باشد (دشتی، ص ۷۳۷). نیز آن حضرت در خصوص کار خیر اندک مداوم فرمودند: قلیل یدوم خیر من کثیر منقطع (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۹۸). آن حضرت علیه السلام می‌فرماید: و قبل از پیمودن راه پاکان، از خدا یاری بجوی، و در راه او با اشتیاق عمل کن تا پیروز شوی، و از هر کاری که تو را به شک و تردید اندازد، یا تسلیم گمراهی کند پرهیز (دشتی، ۱۳۷۹، نامه ۳۱، ص

(۵۲۵). رمز توفیق در عمل، پایداری و مقاومت و در راه بودن است.

۲-۱۰. توجه به کسب روزی حلال در کار

دین مبین اسلام بر کار و تلاش و کسب روزی حلال تأکید فراوانی کرده است. تمامی رهبران دینی، به نوعی از اهمیت و نقش ویژه‌ی اشتغال و فعالیت در احیای جامعه و مردم سخن رانده‌اند. آنان نه تنها در بیان، که در عمل نیز خود اهل کار و کسب بوده و شغل‌هایی چون کشاورزی، دامداری و نجاری را تجربه کرده‌اند (مجیدی و مقرئ، ۱۳۹۳، ص ۳۵۴). حضرت علی علیه‌السلام درباره پاکیزه‌ترین مال می‌فرماید: «أَزْكَى الْمَالِ مَا اكْتَسَبَ مِنْ حِلِّهِ؛ پاکیزه‌ترین مال و ثروت و روزی آن است که از راه حلال کسب شود» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۵۴). همچنین آن حضرت فرمودند: «أَطْيَبُ الْمَالِ مَا اكْتَسَبَ مِنْ حِلِّهِ وَ نِيزَ فَرَمُودُنَا: أَزْكَى الْمَكَاسِبِ كَسْبُ الْحَلَالِ وَ هَمِچْنِینَ فَرَمُودُنَا: مِنْ تَوْفِیقِ الْحَرِّ اكْتِسَابَهُ [اكتساب] الْمَالِ مِنْ حِلِّهِ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۵۴). آن حضرت در مذمت کسب و کار حرام می‌فرماید: «بِئْسَ الْكُسْبُ الْحَرَامُ» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۵۵). همچنین آن حضرت می‌فرماید: «الْحَرَامُ سُخْتُ؛ بِئْسَ الطَّعَامُ الْحَرَامُ؛ بِئْسَ الْكُسْبُ الْحَرَامُ؛ لَمْ يَكْتَسِبْ مَالًا مِنْ لَمْ يُضْلِحْهُ؛ مَنْ اتَّجَرَ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَقَدْ اِزْتَلَمَ فِي الرِّبَا؛ مَنْ اِكْتَسَبَ مَالًا مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ أَضَرَ بِأَجْرَتِهِ؛ مَنْ اِكْتَسَبَ حَرَامًا اخْتَقَبَ أَثَامًا [آثاما]؛ مَنْ يَكْتَسِبُ مَالًا مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ يَضُرُّهُ فِي غَيْرِ حَقِّهِ؛ مِنْ الشَّقَاءِ اخْتِقَابُ الْحَرَامِ» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۳۵۵). عظمت انسان در این است که جز با کار و تلاش به کمال نمی‌رسد، به عبارت دیگر محال است که آدمی به کمالی جز در پرتو کار و تلاش دست یابد. اگر بخواهیم اسلام را در یک کلمه خلاصه کنیم، هیچ تعبیری جامع‌تر و کامل‌تر از عمل صالح برای آن نیست. پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «كُلُّوا مِنْ كَدِّ اَيْدِيكُمْ»؛ از حاصل دسترنج خود بخورید (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۳، ص ۳۱۴). از جمله نشانه‌های پرهیزکاران این است که در سختی‌ها بردبار، در جستجوی کسب حلال، در راه هدایت شادمان و پرهیزکننده از طمع و رزوی، می‌باشد. اعمال نیکو انجام می‌دهد و ترسان است، ترس برای اینکه دچار غفلت نشود (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۴۰۵). قیمة کل امرء ما یحسنة: (حکمت ۱۲۲) ارزش هر فردی به اندازه حسن و درستکاری اوست (نظری، ۱۳۸۰، ص ۳ تا ۳۰).

۲-۱۱. مدارای با مردم در کار

حضرت علی علیه‌السلام در خصوص همراهی و مدارا با دیگران می‌فرماید: «مُدَارَاهِ الرَّجَالِ مِنْ أَفْضَلِ الْأَعْمَالِ؛ مدارای با مردم از برترین اعمال است» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۴۵).

۲-۱۲. توجه به کیفیت کار

حضرت علی علیه‌السلام در خصوص ارزش کسب و کار با کیفیت در خطبه ۱۹۳ می‌فرماید: پرهیزکاران از اعمال اندک خود راضی نیستند، و اعمال زیاد خود را بسیار نمی‌شمارند. نفس خود را متهم می‌کنند، و از کردار خود ترسناکند (دستی، ۱۳۷۹، ۴۰۵) و نیز می‌فرماید: از نشانه‌های پرهیزکاران این است که اعمال نیکو انجام می‌دهند و ترسان هستند (دستی، ۱۳۷۹، ۴۰۵) آن حضرت علیه‌السلام در خصوص ارزش نیکوکاری در حکمت ۴۲۲ فرمود: کار نیک به جا آورید، و آن را هر مقدار که باشد کوچک نشمارید، زیرا کوچک آن بزرگ، و اندک آن فراوان است، و کسی از شما نگوید که: دیگری در انجام کار نیک از من سزاوارتر است (دستی، ۱۳۷۹، ۷۳۱) حضرت علی علیه‌السلام درباره‌ی کیفیت کار می‌فرمایند: به دنبال سرعت انجام کار مباش بلکه در پی کیفیت باش به درستی که مردم نمی‌پرسند کار در چند روز به انجام رسیده است بلکه از خوبی و دقیق بودن کار می‌پرسند (مجیدی و مقری، ۱۳۹۳، صفحات ۱۰۰ تا ۱۲۱).

۲-۱۳. تناسب کار با روحیات افراد

پذیرش کار متناسب با توان جسمی، فکری و مدیریتی، افزون بر اثر مثبت آن در سامان‌دهی امور اقتصادی، در تندرستی، نشاط روحی و نیز حفظ کرامت و شخصیت افراد نقش مهمی دارد. توان کاری، تجربه و تخصص افراد، یک اصل مهم تلقی می‌شود؛ و در کارآمدی و موفقیت کارها، مدیریت‌ها و مسئولیت‌ها تأثیر دارد. هر کس باید تنها در حد توان فکری و جسمی خود، کاری را بر عهده گیرد تا بتواند آن را بدرستی و کامل انجام دهد و نیاز به تکرار و انجام مجدد نیفتد، وقت و سرمایه به هدر نرود حضرت علی علیه‌السلام در نامه ۳۱ نهج البلاغه در خصوص تناسب کار با روحیه افراد از جمله زنان می‌فرماید: کاری که برتر از توانایی زن است به او وامگذار، که زن گل بهاری است نه پهلوانی سخت کوش (دستی، ۱۳۷۹، ۵۳۷). همچنین حضرت علی علیه‌السلام در خصوص پرهیز از پرداختن به کارهای گوناگون در حکمت ۴۰۳ می‌فرماید: کسی که به کارهای گوناگون پردازد، خوار شده پیروز نمی‌گردد (دستی، ۱۳۷۹، ۷۲۷) کار و تلاشی موفقیت‌آمیز است که مطابق با ذوق و استعداد انسان باشد. خداوند، انسان‌ها را در حد توان و ظرفیت آنان مکلف کرده است و در آیه ۲۸۶ سوره بقره می‌فرماید: «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» یعنی خداوند چیزی را که مردم قدرت آن را دارند به آنان امر یا نهی نمی‌نماید (و چیزی که کسی توانایی آن را ندارد تکلیف نمی‌کند) و بعضی گفته‌اند: یعنی خداوند چیزی که (برای انسان) آسان است تکلیف می‌کند و چیزی که مشکل باشد اگر چه بدان توانایی و قدرت هم داشته باشد تکلیف نمی‌کند ضمناً با این آیه قول جبریه‌ها را ابطال میکنند که می‌گویند ممکن است خداوند انسان را به چیزی تکلیف کند که توانایی بر آن نداشته باشد. این آیه می‌گوید خداوند به

چیزی امر میکند که در وسع انسان باشد و معنای آن اینست که به آن قدرت داشته باشد. خداوند، هر کسی را به اندازه توانایی او تکلیف نموده است» (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۲، ۶۹۰). بدون شک، این سخن زیبایی پروردگار، افزون بر آنکه از دریای عدالتش سرچشمه می گیرد، در مصلحت و حکمت او نیز ریشه دارد؛ زیرا تکلیف نمودن فراتر از «توان»؛ افزون بر آنکه مانع از انجام درست و کامل آن عمل می شود، بیزاری نسبت به آن را نیز در پیدارد. در نتیجه، روح نشاط و سرزندگی را از انسان می گیرد و ناخودآگاه، آدمی را به سوی افسردگی می کشاند. مناسب است که انسان ها، با الگوگیری از این اصل قرآنی، توان و ظرفیت خود را در کارهای مورد نظرشان محاسبه کنند تا در نتیجه از پیامدهای ناگواری که گفته شد، محفوظ بمانند.

آن حضرت در نامه ۳۱ می فرماید: بپرهیز از غیرت نشان دادن بیجا که درستکار را به بیمار دلی، و پاکدامن را به بدگمانی رساند کار هر کدام از خدمتکارانت را معین کن که او را در برابر آن کار مسئول بدانی، که تقسیم درست کار سبب می شود کارها را به یکدیگر وا گذارند، و در خدمت سستی نکنند (دستی، ۱۳۷۹، ۵۳۷).

۲-۱۴. تلاش و کوشش در انجام کار

کسالت و سستی و کم کاری، بیماری مهمی است که لحظات عمر انسان را تباه می کند: «أَفَةُ النَّجْحِ الْكَسَلُ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۴۶۳): .:أفت کامیابی، سستی است» نیز می فرماید: «أَفَةُ الْعَمَلِ الْبَطَالَةُ: افت کار تنبلی و وقت کشی است. حضرت علی علیه السلام در جای دیگر می فرماید: «فَدَّ سَعِدَ مَنْ جَدَّ»؛ سعادت مند خواهد شد کسی که سعی و تلاش کند (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ۴۴۳). نیز می فرماید: «فِرْنَ الْإِجْتِهَادُ بِالْوَجْدَانِ، مَنْ أَعْمَلَ اجْتِهَادَهُ بَلَغَ مَرَادَهُ، مَنْ بَدَّلَ جُهْدَ طَاقَتِهِ بَلَغَ كُنْهَ إِزَاتِهِ»؛ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ۴۴۴). در جای حضرت علی علیه السلام در باب ضرورت کار و تلاش می فرماید، از کسانی مباش که بدون عمل صالح به آخرت امیدوار است (دستی؛ ۱۳۷۹، ۶۶۳).

آن حضرت علیه السلام «عَلَيْكَ بِالْجِدِّ وَ الْإِجْتِهَادِ فِي إِصْلَاحِ الْمَعَادِ» بر تو باد تلاش و کوشش در اصلاح معاد، همچنین می فرماید: «عَلَيْكَ بِالسَّعْيِ وَ لَيْسَ عَلَيْكَ بِالنُّجْحِ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۴۴۷)، مَنْ لَمْ يُجْهِدْ نَفْسَهُ فِي صِعْرِهِ لَمْ يَنْبُلْ فِي كِبَرِهِ»؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۰۶) کسی که در کودکی نفس خود را به تلاش وادار نکند، در بزرگ سالی.

آن حضرت علیه السلام در حکمت ۲۸۳ می فرماید: «مَا أَدْرَكَ الْمُجِدَّ مَنْ فَاتَهُ الْجِدُّ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۶۸۷)؛ کسی که جد و تلاش را از دست بدهد مجد و بزرگی را درک نمی کند. جاهلان شما پرتلاش، و آگاهان شما تن پرور و کوتاهی ورزند! خداوند در آیه ۱۴۲ سوره نساء سستی و تنبلی را از صفات منافقین به شمار آورده است: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ

خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَاءُونَ النَّاسَ وَ لَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا». منافقان با خدا نیرنگ می‌کنند و حال آنکه او با آنان نیرنگ خواهد کرد و چون به نماز ایستند، با کسالت برخیزند، با مردم ریا می‌کنند و خدا را جز اندکی یاد نمی‌کنند.

یکی از مشکلات و معضلات و چالش‌های امروز مردم و نسل جوان که برای آینده خود راه‌های نرفته زیادی را پیش‌رو دارند، تنبلی و سستی و بی‌ارادگی نسبت به برنامه‌هاست. ریشه این معضل از آنجایی آغاز می‌شود که این‌گونه افراد معمولاً هدفمند زندگی نمی‌کنند و برای زندگی و وقت خود، اهداف بلندمدت و میان‌مدت ندارند؛ به همین دلیل دچار چنین مشکلی می‌شوند. علاوه بر آن افراد عادی با قرار گرفتن در شرایط سخت و دشوار دچار سستی و تنبلی می‌شوند و برنامه‌های روزانه خود را به درستی انجام نمی‌دهند. حال آنکه امام حسین (ع) و یارانش در شب عاشورا و در شرایط سخت و دشوار به عبادت و دعا پرداختند، همچنین حضرت زینب (س) در دوران اسارت نماز شب را ترک ننمود.

در احادیث؛ کم‌کاری، تنبلی و سستی در انجام وظیفه به شدت نکوهش شده است: امام باقر(ع) می‌فرماید: من دوست ندارم مرد در کار دنیا سست و تنبل باشد(ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ۳۰۰).

تنبلی به دین و دنیای انسان، ضرر می‌زند. هر کس در کار دنیا تنبل باشد، در کار آخرتش تنبل‌تر است.

امام صادق(ع): فرمود «سستی و تنبلی، دشمن کار است» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ۸۵).
 الْكَامِلُ مَنْ غَلَبَ جِدَّهُ هَزَلَهُ، لَنْ يَضِيْعَ مِنْ سَعِيكَ مَا أَصْلَحَكَ وَ أَكْسَبَكَ الْأَجْرَ.
 آرزو کار و فعالیت را نابود می‌کند «الْأَمَلُ يُفْسِدُ الْعَمَلَ» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ۳۱۳).

۲-۱۵. ضرورت انجام کار در دوران جوانی

یکی از سفارش‌های حضرت علی علیه السلام به مردم کار کردن در زمان جوانی و میان‌سالی و قبل از پیری و کهولت است. زیرا عمر انسان کوتاه و دوران جوانی و تحرک و فعالیت محدود است، لذا بایستی در دوران جوانی و میان‌سالی به کار و کوشش صحیح و شایسته پرداخت تا در دنیای فانی توشه‌ای برای آخرت فراهم گردد.

آن حضرت علیه السلام در این خصوص می‌فرماید: پیش از کشیدن بار سنگین حیات در سالیان پایانی زندگی و ورود به دار مشاهده‌ی نتایج عمر و قبل از دست دادن همه‌ی مشاعر و نیروهای خود، کار و تکاپو کنید (جعفری، ۱۳۶۲، ص ۲۴۶).

۱۶-۲. ضرورت انجام نظارت بر کار

یکی از امور مهم، نظارت و کنترل بر کارها و فعالیتها است. اگر نظارت بر کار به نحو مطلوب صورت گیرد، کاهش آسیبها و افزایش کاراییهای کارکنان، مدیران و زمامداران و نهایتاً رشد و رونق اقتصادی و اجتماعی را به دنبال می آورد. نظارت در کار اقشار مختلف، مهم تلقی می شود. اما به نظر می رسد که نظارت بر فعالیتها و کارهای دو قشر بازرگانان و مدیران ضروری تر است حضرت علی علیه السلام در این خصوص می فرماید:

ای گروه بازرگانان از خدا بترسید، به خریداران نزدیک شوید، با بردباری و حوصله خود را از سوگند خوردن دور کنید و از دروغ بپرهیزید و از ستم بر کنار باشید و ستمدیدگان را یاری کنید و پیمانها و ترازو را به صلاح آورید، در کار مردم تقلب نکنید و در روی زمین فساد برپا ننمایید و تبه کارانه زندگی نکنید (جرداق، ۱۳۷۶، ص ۲۳۹)

در مورد مدیران امام علی علیه السلام می فرماید: به سبب مالیات، لباس تابستانی و زمستانی مردم و رزقی را که می خورند نفروشید و چهارپایی را که با آن به کار مشغول اند، از دستشان نگیرید و بر احدی به جهت یک درهم تازیانه مزیند و روی دو پایش نگه ندارید. هیچ چیز از اثاث زندگی آنان را به فروش نرسانید؛ زیرا برنامه های ما آن است که با گذشت و اغماض از مردم مالیات بگیریم و توجه تو به آبادانی زمین بیشتر از جمع آوری مالیات باشد (جرداق، ۱۳۷۶، ص ۳۴۰). حضرت علی علیه السلام هر روز خود به بازار کوفه می رفت و از وضع خریداران و فروشندگان تحقیق می کرد.

۱۷-۲. پرهیز از کارهایی که معایب انسان را بر ملا می نماید

یکی از توصیه های حضرت علی علیه السلام به مردم در انجام کار و فعالیت این است که از کارهایی که معایب پوشیده انسان را بر ملا می سازند خودداری نمایند: لا تفعلن ما یعرک معایبه؛ کارهایی که معایب انسان را بر ملا می نماید را انجام نده (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۴۲).

۱۸-۲. پرهیز از کارهایی که آبرو و نام و اعتبار انسان را خدشه دار می نماید

از جمله سفارش های حضرت علی علیه السلام به مردم در خصوص کار فعالیت این است که از کارهایی که آبرو و شأن انسان را خدشه دار می کنند پرهیز کنند: لا تفعل ما یشین العرض و الإسم؛ کارهایی که آبرو و نام را خدشه دار می کند، انجام نده؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۴۶).

۱۹-۲. پرهیز از کارهایی که قدرت انسان را تضعیف می نماید

از آن جایی که حضرت علی علیه السلام تأکید بر انجام کار با تمام قدرت و توان دارند به مردم توصیه می کنند که از کارهایی که ضعف و ناتوانی انسان را به دنبال دارد، پرهیز کنند: لا تفعل ما یضع قدرتك.؛ کارهایی که قدرت انسان را تضعیف می نماید، را انجام نده؛ (تمیمی

آمدی، ۱۴۱۰، ص ۷۴۷). در جای دیگر می‌فرمایند: من یعمل یزدد قوّه؛ هر کس کار کند قوت و نیروی او افزون می‌گردد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ص ۵۹۰).

۲-۲۰. عملکرد ملاک توفیق و کمال

حضرت علی علیه السلام در حکمت ۲۳ فرمود: کسی که کردارش او را به جایی نرساند، افتخارات خاندانش او

را به جایی نخواهد رسانید (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۶۲۹).

حکمت ۳۴۹ آن کس که در کارها خود را به رنج اندازد خود را هلاک سازد، و هر کس خود را در گردابه‌های

بلا افکند غرق گردد، و هر کس به جاهای بد نام قدم گذاشت متهم گردید. کسی که زیاد سخن می‌گوید زیاد

هم اشتباه دارد، و هر کس که بسیار اشتباه کرد، شرم و حیاء او اندک است، و آن که شرم او اندک، پرهیزکاری

او نیز اندک خواهد.

ظمت انسان در این است که جز با کار و تلاش به کمال نمی‌رسد، به عبارت دیگر محال است که آدمی به کمالی جز در پرتو کار و تلاش دست یابد. اگر بخواهیم اسلام را در یک کلمه خلاصه کنیم، هیچ تعبیری جامع‌تر و کامل‌تر از عمل صالح برای آن نیست. آن حضرت در نامه ۵۳ خطاب به مالک اشتر فرمودند: هرگز انجام کارهای فراوان و مهم عذری برای ترک مسئولیت‌های کوچک‌تر نخواهد بود. همواره در فکر مشکلات آنان باش، و از آنان روی بر مگردان، به ویژه امور کسانی را از آنان بیشتر رسیدگی کن که از کوچکی به چشم نمی‌آیند و دیگران آنان را کوچک می‌شمارند و کمتر به تو دسترسی دارند. (دشتی، ۱۳۷۹، ص ۵۸۳).

نتیجه‌گیری

شناخت شاخصه‌های کار و فعالیت مؤثر و مطلوب در کلام امیرالمؤمنین حضرت علی علیه السلام بسیار مهم و ضروری می‌باشد. در صورتی که این آگاهی به درستی و مطابق معیارهای مولای متقیان حضرت علی علیه السلام که منطبق با مبانی قرآنی و دینی است، بدست آید سبب اصلاح و تکامل فرد و جامعه می‌شود. زیرا در نحوه‌ی رفتار و عملکرد افراد در چگونگی تعامل آنان با سایر افراد جامعه تأثیر دارد. با مراجعه به کتاب گرانسنگ نهج البلاغه و سخنان حضرت علی علیه السلام در سایر منابع و همچنین سخنان گهر بار ائمه علیهم السلام و مطالعه تفاسیر قرآن و تحلیل و بررسی تفاسیر صورت گرفته می‌توان به شاخص‌های کار و فعالیت مؤثر در سبک زندگی اسلامی پی برد. یافته‌ها نشان می‌دهد شاخصه‌های کار و فعالیت مؤثر و مطلوب در سبک زندگی اسلامی شامل محورهای؛ الگوی رفتاری، تخصص و آگاهی لازم برای کار، قدرت و توانایی انتقال مهارت‌های حرفه‌ای به دیگران، نیت خیر و خالص در انجام کار، تفکر و اندیشه و مشورت قبل از انجام کار، پرهیز از عجله و شتاب، لزوم آخرت‌گرایی در کار، بسترسازی برای کار نیک، زمان‌شناسی در انجام کار و غنیمت شمردن فرصت‌ها، مداومت بر اعمال شایسته و سودمند، توجه به کسب روزی حلال در کار، مدارای با مردم، توجه به کیفیت کار، تناسب کار با روحیات افراد، تلاش و کوشش در انجام کار، ضرورت انجام کار در دوران جوانی، ضرورت انجام نظارت بر کار، پرهیز از کارهایی که معایب انسان را بر ملا می‌نماید، پرهیز از کارهایی که آبرو و نام و اعتبار انسان را خدشه دار می‌نماید، پرهیز از کارهایی که قدرت انسان را تضعیف می‌نماید، عملکرد ملاک توفیق و کمال هستند.

یافته‌ها نشان می‌دهد، گفتار و عملکرد آن حضرت بیانگر الگوی عملی و رفتاری و در بردارنده یک نظام آموزشی عملی می‌باشد و توانایی سنجش کمی و کیفی نظام کار و فعالیت مؤثر را دارد. که می‌تواند منتج به طراحی الگوی مستنبط از نهج البلاغه در حوزه کار و فعالیت مؤثر شود که در این پژوهش مجال پرداختن به آن نیست.

فهرست منابع

قرآن

نهج البلاغه

۱. ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۶۷)، ترجمه من لا یحضره الفقیه، تهران، ترجمه من لا یحضره الفقیه؛ ج ۴، چاپ اول.
۲. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، (۱۴۱۰)، غرر الحکم و درر الکلم، قم، چاپ دوم.
۳. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، (۱۳۶۶)، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، ایران، قم.
۴. جرداق، جر، (۱۳۷۶)، امام علی علیه السلام صدای عدالت انسانی، ج ۱، ترجمه ی سیدهادی خسرو شاهی، قم، نشر خرم، چاپ سوم.
۵. جعفری، محمدتقی، (۱۳۶۲)، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ج ۱۳، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۶. حرانی، ابن شعبه، (۱۴۰۴)، حسن بن علی، تحف العقول عن آل الرسول (ص)، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم.
۷. شریف الرضی، محمد بن حسین، (۱۳۷۹)، نهج البلاغه / ترجمه دشتی، ایران؛ قم.
۸. دلشاد تهرانی، مصطفی، (۱۳۹۵)، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی در دانشگاهها (سمت)، تهران.
۹. طباطبایی، محمدحسین، (۱۳۷۴)، ترجمه تفسیر المیزان، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ایران، قم، چاپ ۵.
۱۰. طبرسی، حسن بن فضل، (۱۴۱۲)، مکارم الاخلاق، قم، چاپ چهارم.
۱۱. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ۱۰ جلد، ناصر خسرو، ایران، تهران، چاپ: ۳.
۱۲. طریقه‌دار، ابوالفضل، (۱۳۹۶)، مؤلفه‌های رونق کسب و کار از منظر قرآن و حدیث، نشره پاسدار اسلام، شماره ۴۲۵، صفحات ۶۵ تا ۶۷.
۱۳. عیاشی، محمد بن مسعود، (۱۳۸۰)، التفسیر، ج ۱، تهران، المطبعة العلمیه.
۱۴. فیاضی، محمدعلی، (۱۳۹۱)، جایگاه کار در قرآن و سنت، نشریه سفیر نور، شماره ۲۲، صفحات ۳۹ تا ۶۴.
۱۵. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷)، الکافی، ج ۵، ص ۸۵، تهران، دار الکتب الإسلامیه، چاپ چهارم.

۱۶. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳)، بحار الانوار، ج ۶۳، بیروت، دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم)
۱۷. مجیدی، حسن؛ مقری، فاطمه، (۱۳۹۳)، نشریه پژوهش نامه علوی، سال پنجم، شماره ۲، صفحات ۱۰۰ تا ۱۲۱.
۱۸. مرزبان راد، علی، (۱۳۷۵)، کار از دیدگاه قرآن مجید واژه ای کارساز، نشریه درس هایی از مکتب اسلام، سال ۳۶، شماره ۵، صفحات ۶۵ تا ۶۹.
۱۹. مغنیه، محمد جواد، (۱۴۲۵)، فی ضلال نهج البلاغه، ج ۶، دارالکتب الإسلامی، چاپ اول.
۲۰. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، ج ۱۰، ص ۵، تهران، دار الکتب الإسلامیة.
۲۱. منسوب به جعفر بن محمد، (۱۳۶۰)، مصباح الشریعة، ترجمه مصطفوی، تهران، چاپ: اول.
۲۲. نظری، حسن، (۱۳۸۰)، کار اشتغال و تولید در آینه نهج البلاغه، نشریه نامه مفید، شماره ۲۷، صفحات ۳ تا ۳۰.
۲۳. نرم افزار جامع التفاسیر
۲۴. نرم افزار جامع الأحادیث.

